

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Špecifický posunok a frazéma

Štúdia

Študijný program: všeobecná jazykoveda

Študijný odbor: 2.1.33. všeobecná jazykoveda

Pracovisko: Katedra slovenského jazyka a komunikácie

Školiteľ: prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Žijeme v spoločnosti, v ktorej je dôležité komunikovať. Komunikácia je pritom ponímaná ako zručnosť/obratnosť viesť dialóg, či sociálna interakcia, pri ktorej sa vedome alebo nevedome odovzdávajú informácie. Interpersonálna komunikácia má však niekoľko podôb. Človek komunikujúci s človekom má schopnosť využívať počas výmeny informácií rôzne spôsoby komunikácie. Predmetom nášho záujmu je ľudská komunikácia, ktorú permanentne percepčne absorbujeme. Komunikácia, ktorá funguje na základe odlišných podmienok vzťahujúcich sa na vrodenú hluchotu a/alebo stratu sluchu.

Zastávame názor, že komunikácia má dôležitý význam pre poznávanie a emocionálny i sociálny vývin človeka. Komunikujeme prostredníctvom reči, pričom informujeme o príčinách a následkoch javov, a rovnako vyjadrujeme svoje myšlienky a pocity. Ak však osoba nepočuje, hluchota pre hendikepovaného jedinca znamená istú komunikačnú bariéru.

Posunkový jazyk je verbálny nonvokálny jazykový systém s vlastnou gramatikou a bohatým posunkovým inventárom. Pozostáva z gestických komponentov ako nositeľov určitého obsahu a posunkových výpovedí, ktoré tento súbor štruktúrujú. Základnou jednotkou posunkového jazyka je posunok, ktorému sme priradiť význam. Podstata predstavovaného jazykového¹ systému, ktorý je autonómny, primárne spočíva v dohodnutých pohyboch a konfiguráciách rúk. Vizuálno-priestorový jazyk má svoje špecifiká, ktorými sa líši od audio-orálneho jazyka. Jednou z osobitostí je aj existencia tzv. špecifických posunkov, ktoré sú neustále predmetom pozornosti² mnohých lingvistov posunkových jazykov vo svete (Lawson, 1983; Motejzíkova, 2003; Vysuček, 2004, 2008, 2009; Vojtechovská – Vojtechovský, 2012).

Špecifické posunky tvoria zvláštnu skupinu posunkov, ktorá sa vyznačuje tým, že v sebe veľmi často nesie nejaké emócie, pozitívne či negatívne, vyjadruje rôzne stavy ľudskej psychiky alebo osobný postoj hovoriaceho k niekomu alebo k niečomu a ich hodnoteniu (Vysuček, 2008, s. 12).

Každý posunok je plnovýznamový, má svoju východiskovú a končiacu podobu, nazývanou citačnou formou posunku, pomocou ktorej dokážeme preniknúť do štruktúry pojmovej zásoby posunkového jazyka nepočujúcich osôb. Posunok je tvorený manuálnymi parametrami, tzv. cherémami, medzi ktoré patrí konfigurácia rúk, umiestnenie posunku a pohybové parametre (W. C. Stokoe, 1960 in Tarcsiová, 2005).

Je relevantné poznamenať, že posunok nemá len manuálno-konštrukčné vymedzenie. Pohyby a mimika tváre, pohyby hlavy a hornej časti trupu nepočujúceho komunikanta plnia v rámci nemanuálnych nositeľov významu dôležité funkcie (gramatická, pragmatická, regulačná, referenčná), ktoré dotvárajú semiotické uchopenie posunku v sémantickom usúvztážení.

¹ Pozn.: Jazyk je systém jednotiek a pravidiel ich spájania a je zdieľaný všetkými členmi istého spoločenstva; reč je realizácia tohto systému v individuálnych prehovoroch.

² Vedecko-výskumné záujmy o špecifické posunky potvrdzujú ich relevantnosť v priestore jazykovedy (slovenského) posunkového jazyka.

Lexiku posunkového jazyka tvorí vskutku bohatý inventár prvkov, ktorý môžeme deliť (podľa Tarcsiová, 2005) na základe: veku používateľov (detské, dospelé), počtu rúk (jednoručné, dvojručné), mieri obraznosti (ikonické, arbitrárne), transparentnosti (polo-/ne-/transparentné), miery rozšírenia (celoštátne, lokálne), komunikačnej situácie (všeobecné, špeciálne), pôvodu (národné, prevzaté) a spôsobu tvorenia (skladaním, zlučovaním, preberaním, odvodzovaním, využívaním prstovej abecedy).

Súčasťou lexikálnej zásoby slovenského posunkového jazyka sú i (už spomínané) špecifické posunky, aj keď ich pôvod nie je doteraz známy. P. Vysuček (2009) sa domnieva, že vznikli na základe izolácie nepočujúcich od počujúcich, pričom nepočujúci – považovaní za ľudí neschopných spôsobilšej komunikácie – uzatvorení v špecializovaných ústavoch si (zámerne) vytvárali svoje vlastné posunky, ktorým počujúci nedokázali porozumieť. Špecifické posunky však nie je jednoduché v interkultúrnej komunikácii registrovať, pretože sluchovo hendikepovaní komunikanti sa pri dorozumívaní s počujúcimi partnermi neustále v istej (minimálnej) miere snažia prispôbovať jazykovo-komunikačným parametrom hovoreného jazyka.

V súčasnosti jestvuje medzi inteligentnou laickou verejnosťou domnienka, že tak ako je v hovorenom jazyku zvláštna skupina lexikálnych spojení – frazeologizmov, rovnako i v posunkovom jazyku funkčne existujú isté frazeologické jednotky – špecifické posunky. Myslíme se, že uvedený mylný fakt vznikol z dôvodu, že frazéma, ako ustálené slovné spojenie slovných tvarov lexém s vlastným významom, má rovnako ako špecifický posunok pomenúvaciú či výpovednú hodnotu, v ktorej je obsiahnutý vzťah ku skutočnosti, hodnotiaci faktor či emócia. Oboma lexikálnymi prostriedkami sa totiž v komunikácii snažíme o intenzifikáciu jazykového prejavu, vyjadrenie reakcie na nejakú udalosť. Zastávame názor, že špecifické posunky sa dávajú do komparácie s frazémami hovorených jazykov i z toho dôvodu, že nie je jednoduché nájsť k nim vhodný (jednoslovný) ekvivalent; často majú vo svojom preklade podobu frazeologickej jednotky (viac Lawson, 1983).

Náš záujem o predstavovanú časť gramatického systému vizuálno-motorického jazyka je teda podmienený i translatologickou skutočnosťou, keďže špecifické posunky nie je možné jasne a jednoznačne preložiť do hovoreného jazyka.³

Kontrastívne nahliadnuc na problematiku stotožňovania špecifických posunkov s frazeologickými jednotkami audio-verbálneho systému mienime, že ich markantný rozdiel spočíva v jedinečných a nie totožných znakoch oboch lexikálnych jednotiek.

Frazému považujeme za základnú jednotku frazeologického systému jazyka, ustálené spojenie niekoľkých slovných tvarov, ktoré sa vyznačuje expresívnosťou a obraznosťou (zložky sa úplne alebo aspoň čiastočne desémantizovali). Frazeologizmy sú „*prostriedky obrazného vyjadrovania, ktoré umožňujú pohotové, komplexné, výstižné, a komunikačne účinné postihnutie zložitejších polôh života*

³ Príspevok vznikol v rámci projektu *Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore a sociálno-komunikačnej dynamike* (číslo projektu: VEGA č. 1/0142/14; vedúci projektu: Patráš Vladimír, prof. PaedDr., CSc.; doba riešenia: 2014 – 2016), pričom jeho celé znenie bude publikované v zborníku RARA AVIS – Na kus reči (2015).

a životných situácií“ (Miko a kol., 1989, s. 20). Relevantnou je aj skutočnosťou, že predstavujú intuitívne postihnutie podstaty referenčnej situácie, ktorú denotujú (Mlacek – Ďurčo, 1995).

Opierajúc sa o názory P. Vysučka a ním zozbierané informácie o špecifických posunkoch konštatujeme, že uvedené posunky sú výnimočné v tom, že majú svoju manuálnu (artikulované cherémy posunku) a nemanuálnu súčasť (mimika, pohľad, pohyby hlavy a hornej časti tela, pohyby úst), obsahujú tzv. orálny komponent ako špecifický pohyb úst. *„Komponent je stály, nemenný, výraz v obličejí – mimika – se může měnit podle kontextu situací, ve kterých se znak používá. Bez příslušného orálního komponentu by znak neměl smysl, byl by agramatický“* (Motejzíkova 2003, s. 220). Špecifické posunky sú typické tým, že v kontexte posunkovej výpovede majú za úlohu výstižne sprostredkovať emóciu, vyjadriť postoj a hodnotenie komunikanta voči situácii a komunikačnému partnerovi.

Explicitne uvažujúc nad výskumným zámerom, ktorý je živou témou súčasnej lingvistiky slovenského posunkového jazyka, sme analyticky a interpretačne zistili vo vzťahu špecifický posunek – frazéma obsahovo-formálne podobnosti a diferencie.⁴

Frazéma sa so špecifickým posunkom marginálne stotožňuje vo vlastnostiach, ako sú nemenné lexikálne zloženie, nemenný gramatický tvar a reprodukovateľnosť; obe jednotky jazyka sa totiž nevytvárajú v procese komunikácie, ale používajú sa už ako hotové lexémy.

Imanentné podobnosti však prevyšujú relevantné diferencie, potvrdzujúce nemožnosť ich bezprostredného stotožňovania. Markantný rozdiel medzi komparovanými lexikálnymi jednotkami primárne badať v obsahu, pretože a) celkový význam frazém sa môže úplne odlišovať od významu jednotlivých slov; b) celkový význam býva naznačený i významom niektorého slova; c) jedno slovo si ponecháva pôvodný význam, ostatné slová majú prenesený význam.⁵

I. Lalík (2013, s. 78) sa tiež domnieva, že *„za základnú črtu frazém sa považuje ich ustálenosť, koncíznosť a anomálnosť. Frazeologická motivácia je trojdimenzionálna (denotát, vzťah k lexikálnym komponentom, pragmaticko-konotatívna zložka) a predstavuje atribút viacslovnej lexikálnej jednotky. Motivovanosť frazémy je prevažne individuálna.“* Špecifické posunky uvedené vymedzenia nemajú, pretože *„sú to presne tie slovné spojenia a výrazy, pre ktoré neexistuje doslovný preklad v slovenskom jazyku, ale ich obsah vyplýva zo situácií, v ktorej sa bežne Nepočujúci nachádzajú“* (Kolektív autorov, 2006 in Vojtechovská – Vojtechovský, 2012).

Charakter frazém a špecifických posunkov viditeľne nie je blízky. Mienime, že nielen obsah, ale aj forma uvedených jednotiek, ktoré komparujeme, nie je totožná.

Pri špecifických posunkoch nemôžeme jednoznačne a invariantne tvrdiť, že majú stavbu vety alebo súvetia, stavbu syntagmy či ustálených konštrukcií, alebo či v sebe obsahujú, v preklade do hovorenej a písanej podoby slovenského jazyka, plnovýznamové a neplnovýznamové lexikálne

⁴ Výskumný zámer je vybudovaný na podklade priebežne vznikajúceho materiálu autorkinho výskumu sémanticko-syntaktických a sociopragmatických osobitostí tlmočenia posunkového jazyka (2014 – 2016).

⁵ Pozri <http://olostiak.webz.cz/2prekl/P8-frazeologia.pdf>.

jednotky. Usudzujeme, že podoba (tvar a význam) špecifických posunkov je primárne závislá od kontextu komunikačnej situácie, ako aj ne-/počujúceho komunikanta, ktorý text de-/kóduje.

Na základe prvotných komparatívnych náhľadov na uvedenú problematiku tvrdíme, že špecifické posunky nemožno stotožňovať s frazeologickými jednotkami, rovnako ako v lingvistickom, tak aj v translatologickom kontexte. Dodávame, že aj napriek skutočnosti, že v prirodzenom posunkovom jazyku sú špecifické posunky považované za doslovne nepreložiteľné, predsa ich môžeme preložiť (a pretlmočiť) opisným spôsobom; nie však jednoslovne a ekvivalentne k frazeologizmom hovorených jazykov.

Výskumné zámery v problematike vzťahu špecifických posunkov a frazém však neustále pokračujú; nateraz sme predstavili len prvotné zistenia. Predstavovaný príspevok vznikol na základe projektu⁶ *Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore a sociálno-komunikačnej dynamike*, ktorý nám poskytol možnosť vedecko-výskumného napredovania. V našom záujme je intenčne sa priblížiť jeho obsahovo-tematickým kontúram.

⁶ Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore a sociálno-komunikačnej dynamike.
Číslo projektu: VEGA č. 1/0142/14
Vedúci projektu: Patráš Vladimír, prof. PaedDr., CSc.
Doba riešenia: 2014 – 2016.

Zoznam bibliografických odkazov

BARTHES, Roland. 2008. *Fragmenty milostného diskurzu*. Preklad Čestmír Pelikán. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 292 s. ISBN 978-80-86818-63-4.

ČEŇKOVÁ, Ivana. 2008. *Úvod do teorie tlumočení*. 1. vyd. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 101 s. ISBN 978-80-87153-74-1.

DANEŠ, František. 2000. *Jazyk a text*. Praha : Univerzita Karlova, 2000. 304 s. ISBN 80-858-9986-8.

FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Bratislava : Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-806-3142-5.

Hovorová slovenčina v nadregionálnom priestore a sociálno-komunikačnej dynamike.

Číslo projektu: VEGA č. 1/0142/14.

Vedúci projektu: Patráš Vladimír, prof. PaedDr., CSc.

Doba riešenia: 2014 – 2016.

JOHNSTON, Trevor – SCHEMBRI, Adam. 1999. On Defining Lexeme in a Sign Language. In *Sign Language and Linguistics 2:2.*, 1999. p. 115 – 185. ISSN 1316-7249.

JOHNSTON, Trevor. 2008. Corpus linguistics and signed languages: no lemmata, no corpus, in: *3rd Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages: Construction and Exploitation of Sign Language Corpora*, 2008. p. 82 – 87. Dostupné na WWW:

http://www.academia.edu/792083/2008_Corpus_linguistics_and_signed_languages_no_lemmata_n_o_corpus.

KAČALA, Ján. 1989. *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava : VEDA, 1989. 248 s. ISBN 80-22400-48-3.

LALÍK, Igor. 2013. Motivácia v jazyku reklamy. In *Motus in verbo*, 2013, roč. II, č. 1, s. 75 – 82, ISSN 1339-0392.

LAWSON, Lewis. Multi-channel signs in British sign language. In KYLE, J. G.; WOLL, B. (eds.). *Language in sign: an international perspective on sign language*. London; Canberra: Croom Helm, 1983, s. 97 – 105. In VYSUČEK, Petr. 2009. *Specifické znaky*. [Diplomová práca.] Praha : FF UK, 2009. 287 s.

MACUROVÁ, Alena. 2008. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. Praha : Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 77 s. ISBN 978-80-87153-05-5.

MIKO, František a kol. 1989. *Frazeológia v škole*. Bratislava : SPN, 1989. 232 s.

MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997. 582 s. ISBN 80-08-02529-8.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol. 1995. *Frazeologická terminológia*. Bratislava : Stimul, 1995. 159 s. Dostupné na WWW: <http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/>.

MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. 2003. Poznáváme český znakový jazyk V. Specifické znaky. In *Speciální pedagogika*, 2003, roč. 13, č. 3, s. 218 – 226. ISSN 1211-2720.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol. 1998. *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1998. 270 s. ISBN 80-88885-53-1.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana. 2001. *Vetné modely v slovenčine*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2001. 134 s. ISBN 80-8068-052-3.

OLOŠTIAK, Martin. *Lexikológia slovenského jazyka. Frazeológia*. 10 s. Dostupné na WWW: <<http://olostiak.webz.cz/2prekl/P8-frazeologia.pdf>>.

TARCSIOVÁ, Darina. 2005. *Komunikačný systém sluchovo postihnutých a spôsoby prekonávania ich komunikačnej bariéry*. Bratislava : Sapientia, 2005. 222 s. ISBN 80-969112-7-9.

TARCSIOVÁ, Darina. 2011/12. *Komunikácia sluchovo postihnutých*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011/12. 129 s. [Interný študijný materiál pre II. stupeň vysokoškolského štúdia.]

VOJTECHOVSKÁ, Veronika – VOJTECHOVSKÝ, Roman. 2012. *Špecifické posunky v slovenskom posunkovom jazyku*. Bratislava : [Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich](#), 2012. 244 s. ISBN 978-80-970601-2-1.

VYSUČEK, Petr. 2004. Poznáváme český znakový jazyk VI. (Specifické znaky). In *Speciální pedagogika*, 2004, roč. 14, č. 1, s. 16 – 27. ISSN 1211-2720.

VYSUČEK, Petr. 2008. *Specifické znaky v českém znakovém jazyce*. 1 vyd. Praha : ČKTZJ, 2008. 53 s. ISBN 978-80-87153-54-3.

VYSUČEK, Petr. 2009. *Specifické znaky*. [Diplomová práce.] Praha : FF UK, 2009. 287 s.